

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми: «АГРЕСІЯ У СТРУКТУРІ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»**

**Виконала: здобувач 2 курсу
Ps2-M24z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Маріянчук (Савчук) Анна Сергіївна**

**Керівник:
Сімко Алла Володимирівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної
психології**

**Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
загальної та практичної психології**

Кам'янець-Подільський – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	9
1.1. Соціально-психологічні чинники асоціальної поведінки підлітків.....	9
1.2. Агресивність як чинник формування делінквентної поведінки підлітків	15
1.3. Соціально-психологічна характеристика «важковиховуваного підлітка»	21
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ І ОСОБИСТІСНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	29
2.1. Методологічні підходи до вивчення делінквентної та агресивної поведінки	29
2.2. Комплекс методик для проведення емпіричного дослідження	34
2.3. Рекомендації щодо запобігання девіантній та делінквентній поведінці підлітків	36
Висновки до другого розділу	40
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	42
3.1. Мета, завдання та структура емпіричного дослідження	42
3.2. Результати емпіричного дослідження	47
3.3. Аналіз та тлумачення результатів емпіричного дослідження	60
Висновки до третього розділу	68
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність дослідження. Трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві у зв'язку з переходом до ринкових відносин, вплинули не лише на економічну й політичну сфери, а й на моральні орієнтири, поведінкові установки та соціальні норми, особливо серед молоді. Психологи, педагоги та батьки все частіше звертають увагу на зростання проявів асоціальної поведінки дітей і підлітків, збільшення рівня агресивності, вразливості, а також на схильність до конфліктів. Відхилення агресивного характеру спостерігаються навіть серед дошкільників і молодших школярів.

За інформацією Головного управління захисту прав і свобод дітей Генеральної прокуратури України, за останні п'ять років суттєво зросла кількість випадків крадіжок і грабежів, учинених неповнолітніми, а також загальний рівень агресивності. Злочинність серед молоді збільшилася на 57,1%, причому понад половину становлять тяжкі або особливо тяжкі злочини, а близько пів тисячі підлітків повторно скоїли правопорушення.

Проблематика делінквентної поведінки підлітків стає все більш нагальною в сучасному суспільстві, де накопичення психологічної напруги нерідко призводить до спроб подолати стан фрустрації через асоціальні дії.

Соціальна норма – це історично сформована у певному суспільстві межа припустимої поведінки, яка визначає міру дозволених або обов'язкових дій членів соціуму. На відміну від природних норм, що регулюють біологічні процеси, соціальні норми є продуктом людської свідомості й відображенням суспільних закономірностей. Відхилення від таких норм можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Позитивні девіації сприяють розвитку суспільства – це прояви соціальної творчості, новаторства, наукового чи мистецького прогресу. Натомість негативні девіації руйнують соціальний порядок і породжують явища соціальної патології, такі як злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція, самогубства тощо.

Межі між позитивною та негативною девіантною поведінкою є змінними – вони залежать від конкретних історичних, культурних і соціальних умов. Крім того, в межах одного суспільства можуть співіснувати різні субкультури – від наукових спільнот і творчих середовищ до кримінальних або девіантних груп.

Кожна соціальна система має власний набір норм і правил, які визначають права, обов'язки та прийнятну поведінку її членів. Порушення цих норм, або протиправна поведінка, найчастіше є наслідком нездатності чи небажання особи задовольнити свої потреби у межах законодавства.

Так, однією з центральних проблем сучасної педагогічної та психологічної практики є агресивна поведінка дітей і підлітків. Науковці активно досліджують феномен агресії, її прояви у девіантній і делінквентній поведінці. Водночас методи психологічної корекції агресивності залишаються недостатньо розробленими. Нагальною є потреба не лише в описі агресивних тенденцій серед учнів, а й у створенні дієвих механізмів їх профілактики та подолання.

Девіантна поведінка зумовлюється як соціальними факторами, так і особистісними характеристиками, що знижують адаптивні можливості індивіда. Серед них – деформації у системі мотивації, ціннісних орієнтаціях, особливостях інтелектуальної, емоційної та вольової сфер. Соціальні труднощі, з одного боку, формують умови, у яких людина змушена порушувати норми, а з іншого – впливають на її становлення як особистості. Індивідуальні риси можуть ускладнювати адекватну оцінку ситуації, обмежувати можливість самоконтролю та підвищувати вразливість до негативних впливів середовища.

Об'єктом даного дослідження виступає делінквентна поведінка осіб підліткового віку.

Предметом дослідження є агресивність як психологічний чинник, що лежить в основі схильності до проявів делінквентної поведінки.

Метою роботи є встановлення взаємозв'язку між агресивними тенденціями у підлітковому віці та схильністю до делінквентних дій.

Концептуальна гіпотеза полягає у припущенні, що агресивність є основою делінквентної поведінки, а її прояви підсилюються низкою внутрішніх і зовнішніх, особистісних і соціальних детермінант.

Емпіричні гіпотези дослідження:

1. Між групами підлітків із девіантною та делінквентною поведінкою існують розбіжності за інтенсивністю агресивних реакцій.
2. Агресивні тенденції підлітків посилюються під впливом окремих соціальних і особистісних чинників.

Основні завдання дослідження:

1. розглянути наукові підходи до вивчення делінквентної поведінки серед осіб підліткового віку;
2. проаналізувати сучасні психологічні погляди на агресію як психічне явище;
3. провести відбір підлітків із проявами девіантною та делінквентною поведінки;
4. розробити комплекс діагностичних методик для дослідження агресивності, особистісних характеристик і соціальних чинників, що детермінують асоціальну поведінку;
5. здійснити аналіз отриманих результатів із використанням методів математичної статистики;
6. виявити ключові особистісні якості та соціальні фактори, які визначають прояви делінквентності у підлітковому віці;
7. сформулювати практичні рекомендації для учасників освітнього процесу – учнів, педагогів і батьків.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань було застосовано такі *методи*:

теоретичні методи – аналіз і синтез наукових джерел, систематизація та узагальнення наукових і емпіричних даних із проблематики дослідження;

емпіричні методи – анкетування педагогів і викладачів, вивчення характеристик і медичних карт учнів, проведення спостережень, бесід, а також психодіагностичних процедур.

У межах дослідження застосовано такі діагностичні **методики**:

1. анкетування педагогічних працівників;
2. психодіагностичні інструменти: методика вимірювання агресивних реакцій і ворожості (Басса–Даркі), тест для оцінки рівня особистісної тривожності (А.М. Прихожан), методика виявлення схильності до девіантних проявів поведінки (О. Орел), методика ідентифікації дітей «групи ризику» (М.І. Рожков, М.А. Ковальчук).

Опрацювання результатів здійснювалося за допомогою математико-статистичних методів – зокрема, U-критерію Манна-Уїтні та кластерного аналізу. Для узагальнення даних застосовано інтерпретаційні методи, що дозволили класифікувати й систематизувати отримані емпіричні результати.

Дослідницька база охоплювала період з лютого по червень 2025 року. Вибірку склали 60 осіб: учні 8-9 класів Тульчинського ліцею №3, Білоусівського ліцею Тульчинської міської ради Вінницької області, вихованці обласного комунального закладу «Тульчинська дитячо-юнацька спортивна школа для дітей-сиріт» (Вінницька область) та студенти першого курсу Тульчинського фахового коледжу культури. Із них 10 дівчат (16,5%) і 50 хлопців (83,5%), середній вік – 16 років. Така вибірка дала змогу простежити специфіку проявів делінквентності у підлітків і визначити ключові особистісні детермінанти агресивної поведінки.

Теоретико-методологічну основу роботи становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців, які присвячені проблемам розвитку підліткової особистості, агресії, девіантної та делінквентної поведінки (А. Личко, Б. Ананьєв, О. Змановська, В. Мясищев, А. Реан та ін.); дослідженням проявів агресивності у молодіжному середовищі (Л. Бернацька, О. Дроздов, Ю. Іщенко, С. Кравчук, А. Мелоян); а також роботам, спрямованим на вивчення психологічних особливостей осіб, які притягалися до кримінальної

відповідальності (Л. Балабанова, Л. Жезлова, К. Ігошев, І. Карпець, Р. Масагутов, В. Самовичев, А. Селецький та ін.). Концептуальні підходи до осмислення природи агресії запропоновані в дослідженнях зарубіжних психологів – Д. Долларда, С. Розенцвейга, Дж. Скотта, А. Бандури, Р. Вальтерса, А. Басса, А. Берковіца, К. Лоренца тощо. Саме ці роботи стали теоретичною основою для подальшого проведення експериментального дослідження.

Теоретична цінність і наукова новизна отриманих результатів полягає:

- у визначенні кількісних показників, які відображають вікові відмінності формування та прояву делінквентної поведінки;
- у доповненні наукових уявлень про агресивність у підлітковому віці;
- у розширенні знань про вікові особливості розвитку особистості в цей період.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування його результатів у діяльності практичних психологів, педагогів і соціальних працівників, а також при розробці програм психопрофілактики та психокорекції агресивної й асоціальної поведінки підлітків.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися здобувачем та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (29 жовтня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський), XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (27 жовтня 2025 р., м. Кам'янець-Подільський), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський,

19 листопада 2024 р.), на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2025 р.), на X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 18 лютого 2025 р.), на XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2025 р.) та знайшли своє відображення у 2 публікаціях здобувача.

Публікації:

1)Маріянчук (Савчук) А.С. Особливості прояву агресія у підлітковому віці. *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи* (на пошану професора Шинкарюка А.І.): Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 27 жовтня 2025 р. / за ред. Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. 220 с. Укр., англ., пол. / С. 153–156.

URI: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9482>

2) Маріянчук (Савчук) А.С. Агресія у структурі делінквентної поведінки осіб підліткового віку. *Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців* : Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2025 р. / за ред. Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. 220 с. Укр., англ., пол. / С. 149–153.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Робота містить рисунки, таблиці, додатки.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічний огляд основних концепцій вітчизняних і зарубіжних науковців, присвячених проблемі делінквентної поведінки та агресивних тенденцій, дав змогу визначити провідні підходи до вивчення цього феномена серед підлітків і обґрунтувати необхідність комплексного аналізу його сутності, проявів і взаємозв'язків у підлітковому віці.

У період підлітковості одним із найбільш поширених відхилень від соціальних норм є агресивна поведінка, яка часто набуває відкритих форм – бійок, принижень чи образ. Результати попередніх досліджень свідчать, що участь у конфліктах і прагнення самоствердитися шляхом фізичної сили є типовою рисою для агресивних підлітків. Ситуацію ускладнюють соціальна нестабільність, напружені міжособистісні й міжгрупові стосунки, а також зниження віку проявів агресії. Все частіше такі форми поведінки спостерігаються і серед дівчат.

Девіантна поведінка розуміється як відхилення від установлених соціальних норм, тоді як делінквентна – як протиправна діяльність. Вибір адекватного психодіагностичного інструментарію для аналізу характерологічних особливостей і рівня агресії є важливим чинником раннього виявлення та профілактики відхилень поведінки.

На основі результатів емпіричного дослідження виявлено статистично достовірні відмінності між групами девіантних і делінквентних підлітків за рівнем інтенсивності агресивних реакцій, що підтвердило першу гіпотезу. Значущі розбіжності спостерігалися за такими показниками, як: «загальний рівень агресивності», «схильність до роздратування», «образливість і заздрість», «вербальна агресія», «схильність до прямих і опосередкованих форм агресії» та «реакція ворожості». Це свідчить про більш високі показники агресивних рис у підлітків із делінквентною поведінкою порівняно з девіантною групою.

Так, можна припустити, що за відсутності виховного впливу та психологічної підтримки у девіантних підлітків відбувається поступове

посилення агресії, яка стає основою для формування делінквентних проявів. Іншими словами, асоціальна поведінка може з часом перерости в антисоціальну (протиправну). Саме тому розроблені рекомендації мають бути орієнтовані насамперед на роботу з девіантними підлітками, у яких уже простежується підвищений рівень агресивних тенденцій.

Проведений кластерний аналіз дав можливість виокремити ключові особистісні характеристики, що найбільше впливають на розвиток делінквентної поведінки: схильність до фізичної, вербальної та непрямой агресії, роздратування, агресивні реакції, підвищена самооціночна тривожність, агресія та насильство, невпевненість у собі, а також акцентуації за шизоїдним типом.

Виявлено, що формування делінквентної поведінки є наслідком поєднання психологічних чинників, серед яких провідними є високий рівень агресивності, схильність до насильства, підвищена тривожність, недовіра до оточення та внутрішня невпевненість. Ці риси складають ядро особистості підлітка, схильного до делінквентності.

Серед соціальних чинників, що сприяють розвитку делінквентної поведінки, визначено порушення сімейних відносин, хвороби, дисгармонію між батьками або між батьками та дітьми. Напружений емоційний клімат у родині посилює агресивні реакції й підвищує ризик формування девіантних форм поведінки.

Дослідження підтвердило як концептуальну, так і емпіричні гіпотези, а також дало змогу сформулювати рекомендації щодо профілактики делінквентної поведінки. Раннє виявлення поведінкових проблем, аналіз причин їх виникнення й системна виховна та корекційна робота можуть ефективно запобігати розвитку делінквентності в підлітковому віці.

Проведене дослідження не вичерпує всі аспекти проблеми формування делінквентної поведінки, тому перспективи подальших наукових розвідок полягають у глибшому вивченні особистісних характеристик підлітків із

девіантними та делінквентними проявами та дослідженні взаємозв'язку між рівнем агресії й іншими психологічними показниками розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. Київ : ППП, 2005. 307 с.
2. Алексеева Т.В., Ковальчишина Н.І. Психологія підліткової злочинності : *навч. посіб.* Донецьк : Ноулідж, 2010. 335 с.
3. Балакірєва О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища *Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. 2007. № 13. С. 6–9.
4. Белінська І.А. Психологічні типи відхилень у розвитку особистості підлітків з алкогольно uzалежненої сім'ї: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2000. 19 с.
5. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки : Курс лекцій. К. МАУП, 2006. 88 с.
6. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О.М. Полякової. Суми : Університетська книга, 2009. 346 с.
7. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.
8. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. II. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 193 с.
9. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки. Київ, 2009.
10. Гарасимів Т.Г. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: *монографія*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.

11. Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: *монографія*. Луганськ : вид-во "Ноулідж", 2010. 343с.
12. Гиренко С.П. Агресивна поведінка особистості в конфлікті *Вісник Харківського Університету. Серія "Психологія"*. 2000. № 472. С. 49–51.
13. Глузман О.В. Агресія та її глибинно-психологічні джерела: навч. посіб. Київ : ТОВ Видавництво «Освіта України», 2006. 256 с.
14. Гнатюк Д. А. Проблема асоціальної поведінки серед старшокласників. *Актуальні питання психології: теорія, методика, практика* : Матеріали XII-тої Всеукраїнської наукової Інтернет- конференції, 11-12 жовтня 2023 року / гол.ред. Перепелюк Т.Д. Умань. С.145–148. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/kafedra-psykholohii/>.
15. Головченко В., Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів . *Право України*. 2006. № 4. С. 100–103.
16. Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам. Київ : Либідь, 2002. 520 с.
17. Гошовський Я., Гошовська Д. Психологія девіантної особистості: навч.-метод. посіб. до практичних занять. Луцьк, ПП Іванюк, 2022. 106 с.
18. Грись А.М. Образ Я у контексті профілактики девіацій серед неповнолітніх в умовах воєнного стану. *Перша Всеукраїнська науково-практична конференція з адиктології*: матеріали науково-практичної конференції, 16-17 вересня 2023 року: Зб. матеріалів. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна, С. 37–41.
19. Гріньова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навч.-метод. посібник. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
20. Дахно Р. Девіантна поведінка учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів як психолого-педагогічна проблема. *Рідна школа*. 2005. №11. С. 10.

21. Двіжона О.В. Психологічна характеристика зовнішніх чинників, що здійснюють вплив на поведінку підлітків. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2004. Вип. 9. Ч.2. С.17–22.
22. Двіжона О.В. Типи асоціальної поведінки підлітків. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету, 2004. Вип.9. Ч.1. С. 40–45.
23. Денисов І.Г. Біологічні чинники девіантної поведінки та профілактика їх виявлень у вихованні громадської спрямованості у підлітковому віці . *Пост методика*. 2002. № 8. С. 207–212.
24. Дідик М. Соціально-педагогічна реабілітація підлітків, які постраждали внаслідок війни. *Педагогіка і психологія професійної освіти: науковий журнал*. 2016. № 1. URL: <http://ppe.org.ua/index.php/arkhivnomeriv/16-arkhiv-nomeriv-2016/69-2016-1-3>
25. Довгань О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці. *Психологія і суспільство*. 2004. №2. С.144-151
26. Докторович М.О. Деліквентна поведінка особистості: факторний аналіз . *Психологічний вісник :зб. наук. праць*. 2013. Вип. 4. С. 65–68.
27. Дроздов О.Ю., Скок М.А. Проблеми агресивної поведінки особистості: навч.посіб. Чернівці: ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка, 2000. 156с.
28. Дроздов О.Ю. Молодіжна агресія: до проблеми поширення феномену та його факторів *Вісник Харківського Університету. Серія “Психологія”*. 2000. № 472. С.54–57.
29. Дроздов О.Ю. Ситуативні фактори агресивної поведінки молоді. *Актуальні проблеми психології*. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. Київ : Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2001. Частина 1. С. 38–49.
30. Дудник О.А., Гнатюк Д.А. Профілактика та корекція асоціальної поведінки підлітків та старшокласників. *Психопрофілактика агресивної поведінки здобувачів освіти в умовах сьогодення: збірник тез доповідей*

- за матеріалами Всеукраїнського наукового полілогу (м. Черкаси, 24 жовтня 2023 р). / за ред. П.В. Теслиука. Черкаси: КНЗ «ЧОПОПП ЧОР», 2023. С. 24–28.
31. Зайцева З.Г. Школа і важковиховувані підлітки. Київ : Знання, 2001. 297 с.
 32. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби : метод. рек. / авт.-упор.: В.М.Горленко, В.Д.Острова, Н.В.Сосновенко, І.І. Ткачук ; за заг. ред. В.Г.Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с.
 33. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 230 с.
 34. Казакова В. Особливості психологічної реабілітації підлітків, які пережили війну. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал*. 2018. Випуск. 8(78). URL: <https://journals.uran.ua/visnyktnpu/article/view/138891>
 35. Калюжна Н.М. Психологічні детермінанти асоціальної поведінки підлітків в умовах сучасного суспільства. *Психологія і суспільство*, 2018. 1.С. 39–46.
 36. Каськов І.В. Психопрофілактика девіантної та делінквентної поведінки особистості в умовах політико-соціальної нестабільності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. №5 (75). С. 37–43.
 37. Квітковська Н.В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблеми родини, профілактика та корекція): навч.-метод. посіб. Миколаїв, 2010. 240с.
 38. Корнещук В.В., Волощенко М.О., Олло В.П. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків : навч. посіб. Херсон : Олді плюс, 2021. 136 с.
 39. Кохан С.В. Асоціальна поведінка як проблема підліткового віку. Соціально-педагогічні засади формування громадянської

- відповідальності у студентів: збірник матеріалів / ред.кол.: О.А. Удалова (гол.ред.), В.М. Бабич, Ю.В. Ївженко, Л.В. Корецька, О.Д. Літвінчук, Н.К. Наумова. Київ, 2019. С 94–98.
40. Кузьменко В.В. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. 68 с.
 41. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3(22). С. 109-122.
 42. Ларіонов С.О., Петленко О.В., Макаренко П.В. Втеча підлітків із дому як психологічна проблема. *Право і Безпека*. 2014. № 3 (54). С. 226–230.
 43. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
 44. Любченко А.О., Савельєва Н.М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму: навч. посіб. Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
 45. Ломова Т. О. Методологічні проблеми вивчення принципів профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків шляхом активізації розумової діяльності. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2008. т Х, вип. 7. С. 252–259.
 46. Максим О.В. Специфіка ціннісних орієнтацій підлітків з девіантною поведінкою. *Актуальні проблеми психології*. 2020. № 21 (11). С. 173–189.
 47. Максимова Н.Ю. Порухення екологічності стосунків як детермінанта девіантної поведінки. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України ; / ред.кол.: С.Д. Максименко (гол.ред.), Н.В. Чепелєва (заст.гол.ред.), В.О. Моляко та ін. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. Т. VII. Екологічна психологія. Вип. 36. С. 262–270. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/8132/>
 48. Максимова Н.Ю. Основи дитячої патопсихології : навч. Посібник для вузів / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. Київ: Перун, 2019. 464 с.

49. Манілов І.Ф. Психологічна корекція поведінки юнаків та підлітків за допомогою сугестії. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 14 (32). С.711-723.
50. Михайлишин У.Б. Вплив міжособистісних відносин на формування адиктивної поведінки у юнацькому віці . *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 3(1). С. 165–183.
51. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. / за ред. В.В. Москаленко. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
52. Мудрак І.А. Психологічне вивчення феномену пенітенціарної дезадаптації особистості в умовах позбавлення волі. *Психологічні перспективи*. 2013. Вип. 21. С. 154–164.
53. Некіз Т. Особливості морально-ціннісного розвитку сучасної молоді. *Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції / за ред. Максимової Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В. Київ, 2021 С. 44–50. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729036/1/>*
54. Немченко С.Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: монографія. Донецьк: ТОВ «ЮгоВосток, ЛТД», 2008. 262 с.
55. Олійник Н.А. Соціальні норми та відхилення у юнацькому віці. *Психологічне здоров'я персоналу організацій: проблеми та технології забезпечення : Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції з організаційної та економічної психології (21 травня 2020 року)*. Київ, 2020. С. 114–116.
56. Орбан-Лембрик Л. Юридична психологія : навч.посіб. Чернівці : Книги-XXI, 2007. 447 с.
57. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості: *монографія*. Київ : Ніка Центр, 2006. 280с.
58. Максименко С., Главник О., Левтик М. Професійні здібності учня. Київ : Главник, 2004.112 с. (Психологічний інструментарій).

59. Пихтіна Н.П. Педагогічна профілактика адиктивної поведінки молоді: навч.-метод. посіб. для вчителів, практ. психологів, соц. працівників. Ніжин, 2003. 116 с.
60. Пихтіна Н., Пихтін М., Федорченко Т. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти. КНТ, 2018. 376 с.
61. Профілактика та корекція відхилень поведінки : навч.-метод. посіб. до самост. роботи студентів / уклад. Н.В. Самойлова. Харків : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2019. 120с.
62. Профілактика та корекція відхилень поведінки : навч.-метод. посібник / уклад. Лариса Мафтин. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2021. 368 с.
63. Психологічні аспекти ювенальної юстиції : навч. посіб. / уклад. Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова та ін. Одеса : ОДУВС, 2015. 230 с.
64. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін: *монографія* / Н.Ю. Максимова та ін.; за ред. Н.Ю. Максимової. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712821>
65. Психологія педагогічної взаємодії: інтегративний підхід: *монографія* / В.Л. Зливков, О.В. Завгородня, С.О. Лукомська, С.О. Копилов, О.В. Котух; за ред. В. Л. Зливкова, С.О. Лукомської. Київ : 2019. 259 с.
66. Самойлов А.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. 60 с.
67. Система ранньої діагностики відхилень в розвитку особистості: методичний посібник / Н.Ю. Максимова та ін.; за ред., Максимової Н.Ю. Київ: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 220 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/728725>

68. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток: *навчальний посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студентів психологічних, педагогічних, соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів*. 3-е вид., доп. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2019. 272 с. ISBN 978-966-194-230-0
69. Теоретико-методологічні засади психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх: *колективна монографія* / авт. кол. Максимова Н.Ю., Манілов І.Ф., Грись А.М., Ткач Б.М., Литвинчук Л.М., Рябовол Т.А., Філоненко Л.А., Харитонов В.А., Скрипник Д.В., Максим О.В., Щербина-Прилука В.М., Перзеке-Яланська М.А. Кіровоград : «Імекс-ЛТД», 2012. 258 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/5457/>
70. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : *монографія* / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 300 с.
71. Тимошенко В.І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6 (164). С. 55–63.
72. Третяченко В.В., Гарькавець С.О., Коломійцев О.А. Психологія правослухняної та протиправної поведінки особистості в умовах трансформації українського суспільства : *монографія*. Луганськ : вид-во Знання, 2008. 344 с.
73. Туріщева Л.В. Настільна книга шкільного психолога. Харків : Основа, 2009. 112 с.
74. Федорченко Т.Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: *монографія*. Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2011. 492 с.
75. Філоненко Л.А., Рябовол Т.А. Психологічне підґрунтя профілактики та корекції відхилень у психічно травмованої особистості в складних життєвих обставинах. *Progressive research in the modern world. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference.*

- BoScience Publisher, c. Boston, USA, 2022. С. 495–501 URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737158/1/1.pdf>
76. Фіцула М.М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2008. 432 с.
 77. Форми та види девіантної поведінки дітей. *Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В. Швеця; Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 38–117.*
 78. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія / Кириченко В.І., Єжова О.О., Нечерда В.Б., Тарасова Т.В., Хомич О.Л.; за заг. ред. канд. пед. наук, ст. наук. співроб. Кириченко В.І. Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2016. 244 с.
 79. Ціпан Т. Превенція асоціальної поведінки неповнолітніх: психолого-педагогічна діагностика. *Інноватика у вихованні*. 2020. Випуск 11. Том 1. С. 160–166.
 80. Щербина-Прилука В. Особливості рефлексії як чинника девіантної поведінки неповнолітніх в умовах соціальних перетворень. Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції / за ред. Максимової Н.Ю., Грись А.М., Максим О.В. Київ, 2021. С. 95–102. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/729036/1/>
 81. Щербина-Прилука В.М. Проблема дослідження рефлексивності як чинника девіантної поведінки. *Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми: тези XV Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 березня 2020 р.)*. 2020. Київ. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. С. 99–100.

82. Яковенко С.І. (ред.) Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання. Київ : КЮІ КНУВС, 2005. 200 с.
83. Яременко О.О., Балакірєва О.М., Артюх О.Р. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика. Київ, 2015. 193 с.
84. Glueck S., Glueck E. Psysique and delinquency. New York: Harper, 1950. 211p.
85. Hill J. P. Understanding early adolescence: a framework. Carrboro, NC: Center for Early Adolescence. 1980. 263 p.
86. Henkins R. L. Motivation and Frustration in Delinquency. *American Journal of Orthopsychiatry*. 1957. XXVII. 607 p.
87. Koch R. & Koch K. J. Understanding the mentally retarded child: a new approach. New York: Random House. 1985. 313 p.
88. Ray S. Delinquency: its causes. Baltimore: Williams and Wilkins, 1987.
89. Robbins D. Legal and ethical in terminal illness care for patients, families, care-givers, and institutions. In T. Rando (ed.), *Loss and anticipatory grief*. Lexington, MA: Lexington Books. 1983. P. 215-228
90. Wright B. Psysical disability: A psychological approach. New York: Harper & Row, 1983. 441 с.